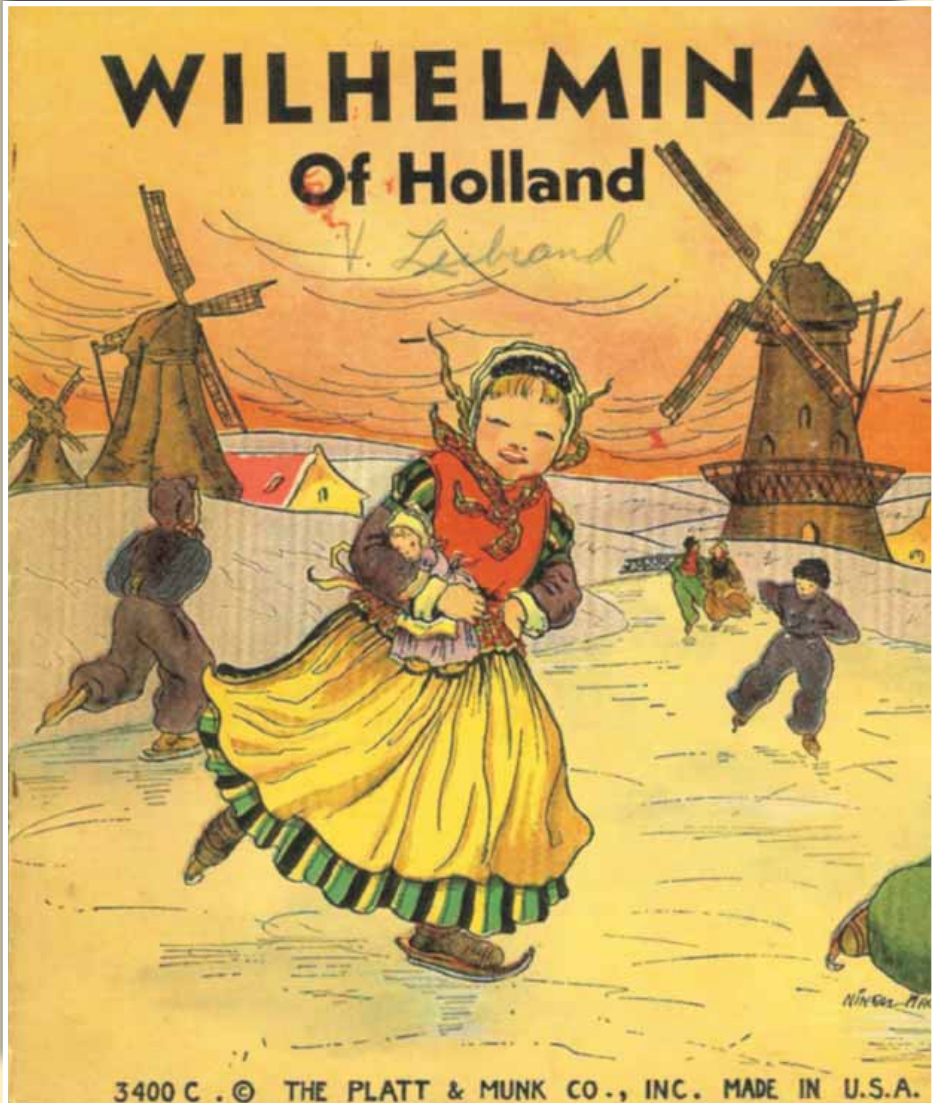

Kouwe Drukke

jaargang 9 - nummer 23 - april 2005

uitgave van

verzameling
De Doolster

Inhoud

Omslagillustraties	3
IJsvrij	3
Een doorsnee Kouwe Drukke	4
Bloemschaatsen	5
Het eigen verhaal van Jaap Havekotte over de start van de Vikingfabriek	6
Het verhaal van een deelnemer aan de Elfstedentocht van 1941	7
Het eerste Duitse schaatspatent.....	9
Klunen en kluunbruggen.....	11
IJsspelen (2)	13
Oproep.....	17
Gevraagd informatie over krulschaats	17
Schaatsenslijper (2).....	18
Vitrine	20
'De IJsbond Krimpenerwaard houdt, ijs en weder dienende, 9 dorpentocht' (4)	22
De keramische schaats.....	26
Schaatsbibliotheek.....	29
Koperen "tegels" met schaatsers (21).....	33
Siteseeing (2).....	34
De Blondinschaats en de enkelsteunen	36
Boek en zopie.....	38

Medewerkers

Hedman Bijlsma, Ed Braakman, Anrie Broere, Ron Couwenberg, Toon Kolenberg, Frits Locher, Minne Iedes Nieuwhof, Bart van de Peppel, Tom Streng, Nol Terwindt, Teun Wanink, Marianne van Zuijlen

IJsspelen (2): kolven op het ijs

Over kolven op het ijs zijn, behalve rechtshistorische bronnen, afbeeldingen en letterkundige werken, heel weinig bronnen voorhanden. Om het ijskolven toch in een breder verband te kunnen plaatsen zijn voor de geschiedenis, de houding tegenover het vermaak, de spelregels en het materiaal vooral bronnen gebruikt die informatie geven over het "landkolven".

Geschiedenis

Uit, weliswaar schaarse, bronnen is bekend dat al in de vroege Middeleeuwen (500-900) verschillende balspelen, waaronder de kolfspelen, aan hoven en in kloosters werden gespeeld. Aan het hof van de Franse koningen Lodewijk de Jonge en Lodewijk de Heilige was bijvoorbeeld "le jeu de soule" bekend, het drijven, "souler", van een bal. Het werkwoord "sollen" is afkomstig uit het Frans, vandaar dat kolfspelen "sollen metter colven" of "den bal slaen mit colven" worden genoemd.

Na 1300 werd kolf, met klootschieten het meest beoefende vermaak, dat gespeeld werd door rijk en arm, burgers en buitenlui. Het graafschap Holland, waar het spel op grote schaal werd beoefend, had in de late middeleeuwen een belangrijk aandeel in de ontwikkeling van kolf. In de 15e eeuw wordt voor het eerst gesproken over het spelen van kolf op het ijs, "upt ijs soe wel als upt lant". In de loop van de 16e eeuw is het kolven ook buiten Holland te vinden, o.m. in Leeuwarden, Dokkum en Kampen. Opvallend is dat het vrijwel altijd handels- en havensteden zijn waar het spel beoefend gaat worden.

Hoewel het kolfspel in de Gouden Eeuw immens populair was in de Republiek der Verenigde Nederlanden verdween het spel

na 1700 heel plotseling. Het oorspronkelijke kolfspel verdween om plaats te maken voor een variant met andere spelregels. Het 'lange' spel, colf, werd vervangen door het 'korte' spel, kolf, op (overdekte) banen. Tot nu toe heeft geen enkele onderzoeker een duidelijke verklaring voor het verdwijnen kunnen vinden. Ook Le Francq van Berkhey, een belangwekkend 18e eeuwse cultuurhistoricus, zocht naar een verklaring, maar hij kwam niet verder dan dat het spel in de vergetelheid was geraakt.

Verboden

Het spelen van kolf gebeurde op straten, op pleinen, op velden en 's winters ook op het ijs, en door arm en rijk. In de 14e en 15e eeuw komen in de keurboeken van steden en streken veelvuldig ge- en verbodsbepalingen op het spelen van kolf voor. De bepalingen hebben betrekking op "de bal en sla up met colven" op straat, tegen de deuren van huizen, in de kerk en bij kerkhoven. Sommige magistraten, zoals die van Leiden, Reimerswaal en 's-Gravenhage verbieden in de 16e eeuw het kolven zelfs helemaal binnen de stadspoorten wegens gevaar voor de mensen op straat. In andere steden waren daarentegen alleen kerken, kerkhoven en andere gewijde plaatsen absoluut verboden als speelterrein voor

allerlei spelen, waaronder kolven.

In de praktijk trokken de spelers zich weinig aan van de verordeningen, ook al omdat de gerechtsdienaren de ordonnanties niet naar de letter uitvoerden.

Spelregels

Tot 1700 speelden de kolvers altijd in de buitenlucht, en meestal op een afgebakend terrein. Het spel bestond er uit dat de bal in zo weinig mogelijk beurten naar een bepaald doel (zoals een paaltje, een vlag) moest worden geslagen. Een variant was in een vast aantal slagen de grootste afstand af te leggen. Hoeveel spelers meededen was variabel, evenals het aantal ballen dat in het spel was.

Kolf en bal

De colf, van het oud-Nederlandse woord voor knots, was eerst helemaal van hout. Later werd de onderzijde verzwaard met een metalen slof.

De rijkeren hadden de beschikking over luxe stokken waarvan het bovineind met fluweel of ander materiaal bekleed was. Eenvoudiger mensen en jongens gebruikten een tak die enigszins de vorm van een kolfstok had.

De bal was van goedkoop iepen- of beukenhout, maar ook werden met veren of haar gevulde bezaanleren (gelooid schapehuid) ballen gebruikt. Met deze ballen kon harder en verder geslagen worden.

Verbeelding

Aan het begin van de 16e eeuw verschijnen de eerste afbeeldingen van het kolfspel. Rond 1500 ontstond het gebruik om de randen van getijdenboeken en missalen bestemd voor deftige burgers te illustreren met profane voorstellingen van allerlei aard. In zulke rand-illuminaties zijn voor het eerst kolfspelers te zien. Tegen het midden van de 16e eeuw komen kolfspelers voor op voorstellingen van de winter, o.a. vervaardigd door Pieter Brueghel de Oude, Cornelis van Culemborch, Lucas van Valenborch, Hans Bol.

In de 17e eeuw is vooral Hendrick Avercamp (1585-1634), bijgenaamd De Stomme van Kampen, beroemd geworden om de vele 'wintertjes' die hij tekende en schilderde. Of hij zich vrijwel uitsluitend beperkte tot winterlandschappen omdat hij gegrepen was door ijsgezichten, is niet bekend. Het kan net zo goed zijn dat hij zich gespecialiseerd had in dit genre, want specialisatie in onderwerp was in het begin van de 17e eeuw een trend. Bovendien kan een belangrijke factor zijn geweest dat wintergezichten goed verkochten.

Dat kolven een populair vermaak was zal er

toe geleid hebben dat het ook op het ijs werd gespeeld, en daardoor op wintergezichten vaak te zien is. Een egale, gladde ijsvlakte bood bovendien een mooie gelegenheid om een winterse versie van het kolven te beoefenen. Of de spelregels van de 'landversie' van het kolven ook op het ijs werden toegepast is op de schilderijen en tekeningen niet te ontdekken. Er zijn weinig attributen te zien die op duidelijke kolbanen wijzen, behalve hier en daar een verticale paal in het ijs. Waarschijnlijk zullen de spelregels vereenvoudigd zijn en aangepast aan de plaatselijke omstandigheden. De kolvers zijn deels gewoon op schoenen afgebeeld, maar hebben dan waarschijnlijk wel ijssporen onder. Op andere schilderijen staan de ijskolvers op schaatsen.

Letterkunde

Weinigen zal bekend zijn dat Gerbrand Adriaensz. Bredero (1585-1618) eerst een opleiding als kunstschilder volgde. Geschilderde "wintertjes" heeft hij echter niet nagelaten, want van schilderwerken van zijn hand is helemaal niets bekend. Met zijn pen heeft hij echter wel ijstaferelen beschreven. Vanaf 1610 manifesteert hij zich namelijk als letterkundige. In volgende jaren zien veel gedichten en ander letterkundig werk het licht, waaronder het blijspel Moortje (1617). Moortje bevat met de stereotiepe voorstelling van de personen en hun handelen weliswaar de typische ingrediënten van een vrolijke komedie, maar het stuk bevat toch te veel morele problemen om het alleen maar als luchthartig te mogen

typeren.

De klucht bevat veel elementen uit alledaagse leven – ook in de winter – in Amsterdam. Zo laat Bredero de oude Lambert zijn gemoed luchten over de ijskolvers die de schaatsbaan onveilig maken:

In anmen rechterhangt daer kreegh een goet-mans Vrouw

Een kolfbal voor huer hoofd, van een deel groote scholvers:

Tis een vreemt dingh, dat van duese weyt-sche [woeste] Kolvers,

Die dus in 't wilt toeslaan, geen ong'lucken gheschien;

Hadt ick mar iens de macht

Ick souwt'er [hen] wel verbien,

Of ick souw'er plaats uyt alle menschen wij-sen:

Ick selt van mijn leven mijn ky'ren [kinderen] niet anprijsen.

(Vers 2938-2941)

Bredero overlijdt al op 33-jarige leeftijd. De precieze doodsoorzaak is onbekend, al geven sommige bronnen aan dat het de nasleep is van een ongeluk op het ijs. Bredero is inderdaad door het ijs gezakt, liep daarbij een longontsteking op, maar is daar van hersteld. Of hij bij het kolven op een zwak stuk ijs terechtgekomen is, is niet bekend...

Dertig jaar later schetst de Amsterdamse koopman Six van Chandelier in het ruim 850 regels tellende gedicht 's Amsterdammers winter, geschreven in december 1650, ook een levendig beeld van het ijsvermaak in Amsterdam in het midden van de Gouden Eeuw. Halverwege het gedicht (r. 437-454)

komt het ijskolven in beeld: de kolver bindt zijn ijsspoor aan, slaat met esp (met lood verzwaarde kolfstok) of schotse klik (houten kolfstok) de pennebal van het druifje (onderzetter van sneeuw) of aan een paal geperkt (een vooraf bepaald doel) of slaat om 't verst slag om slag (met een vooraf vastgesteld aantal slagen zo ver mogelijk komen) om geld of bier. De slagen worden genoteerd op een kerfstok en wie de kerfstok niet eerlijk bijhoudt, moet de hele vertering betalen.

Opmerkelijk is dat een eeuw later in het kluchtige gedicht *De winter in drie zangen* van de Friese dichter B. Bornius Alvaarsma (peudoniem van Boelardus Augustinus van Boelens) geen kolvers op het ijs voorkomen.

Nog steeds kolven op het ijs?

Nog in de jaren zestig van de 20e eeuw was in het Zuidhollandse Rijnsburg in ijswinters het ijskolven in trek. De spelers speelden met één gemeenschappelijke kolfstok. Deze kolfstok was gemaakt van essen- of iepenhout en had geen metalen onderstuk. De ballen, gedraaid uit palm- of azijnhout, hadden een middellijn van 8 tot 10 centimeter, en werden met een pook gemerkt. Op een onderlinge afstand van ongeveer 40 meter stonden twee 'blokken' van een halve meter hoog waar de bal naar toe geslagen moest worden. Meestal deden er 10, 12, soms meer, spelers – allemaal mannen – mee.

Het spel bestond uit twee ronden. In de eerste ronde probeerde iedereen zijn bal zo

dicht mogelijk bij het blok te slaan. In de tweede ronde was het zaak de bal zo hard tegen het blok te slaan dat de bal ver weg rolde. Degene van wie de bal het verst van het blok lag begon met slaan. Wie in de eerste ronde het dichtst bij het blok gekomen was, had dus de meeste kans het blok zo goed te raken dat de bal het verste weg rolde. Wie in de tweede ronde het blok niet raakte was af. Degene van wie de bal het verst kwam kreeg van elke deelnemer een cent.

Kolven op het ijs staat aan de basis van sporten als ijshockey en bandy. Het bandy staat door het ontbreken van ingewikkelde spelregels, het centraal staan van behendigheid en sportiviteit en als sport voor mannen en vrouwen van alle leeftijden dicht bij het ijskolven uit het verleden. In Nederland wordt sinds 1891 op vrij kleine schaal het bandy beoefend, m.n. het rinkbandy op een ijshockeybaan. Voor het gewone bandy is een ijsvlakte ter grootte van een voetbalveld nodig. Momenteel beoefenen 100 mensen in Nederland het bandy. Enkele jaren geleden is de Nederlandse Bandy Federatie uit strategische overwegingen opgegaan in de Skate Bond Nederland.

Besluit

Ter Gouw noemt kolven een echt vaderlands spel dat in het buitenland niet bekend is. Hij meent ook dat de mooiste kolfbaan op het ijs ligt, maar het kolven op het ijs heeft nooit zo'n grote vlucht genomen als op het land.

Marianne van Zuijlen

O.m. gebruikte literatuur:

- *Colf kolf golf. Van middeleeuws volksspel tot moderne sport.* [Samenst. S.J.H. van Hengel] Zutphen: Terra, [1982]. *Catalogus bij tentoonstelling*
- *Francq van Berkhey, J. Ie. Natuurlyke staat van Holland. Derde deels, derde stuk.* Amsterdam: Yntema en Tieboel, 1773

- *Geerts, Katelijne. De spelende mens in de Boergondische Nederlanden. Brugge: Genootschap voor geschiedenis "Société d'Emulation, 1987*
- *Gouw, J. ter. De volksvermaken. Haarlem: Bohn, 1871*
- *Six van Chandelier, J. 's Amsterdammers winter. Uitgeg. en toegel. door Maria A. Schenkeveld-van der Dussen. 2e heruitg. Utrecht : Hes, 1988. Oorspr. verschenen in J. Six van Chandelier. Poësy.*

Oproep

Teun Wanink heeft enige tijd geleden van dhr. M. Strijbis, oud-lid van de N.V.B.H.S., een aantal paperassen gekregen. Daartussen bevond zich een briefkaartje van bovengenoemde vereniging met aankondigingen van schaatswedstrijden. Eén van die aankondigingen ging over een Elfstedentocht. Kennelijk is dus in december 1938 ook een Elfstedentocht uitge-schreven, maar niet doorgegaan. Op het bewuste briefkaartje staat:

*Elfstedentocht zaterdag 24 December.
N.V.B.H.S.-ers uit Amsterdam en omgeving
vertrekken Vrijdagmiddag 3.17 vanaf C.S.
Inlichtingen bij dhr. Van der Zee, Javastraat,
tel. 55067*

Wie kan Teun informatie verstrekken over deze niet-doorgegangene Elfstedentocht?

De redactie

Gevraagd informatie over krulschaats

Beste clubvrienden,
Onlangs verwierf ik een paar fraaie krul-schaatsen [**zie Vitrine**] van een handelaar in Canada. Omdat ik graag wil weten door wie, waar en wanneer deze schaatsen zijn gemaakt, benaderde ik daarvoor de verko-per. Helaas, hij wist alleen te vermelden dat hij deze schaatsen had gekocht in de plaats Lunenburg, gelegen vlakbij Halifax (Nova Scotia).

De schaats heeft naar mijn mening Europese kenmerken (de vorm van de voetstapel met een uitgesneden hak). De

vorm van de krul doet mij meer aan een Amerikaanse krulschaats denken. Het doorlopende glij-ijzer, de staart komt over-een met het model Axel Paulsen, dat zowel in Europa als in Amerika gemaakt is. De schaats heeft een voor mij tot nu onbeken-de verbinding van de voetstapel met het ijzer, namelijk niet door schroeven, maar met voor en achter pinnen door de voetsta-pel en een gat in het ijzer.

Wie van jullie kan mij iets meer vertellen over de herkomst van deze schaatsen?

Frits Locher (locher@home.nl)